

Cultuurhistorisch Vooronderzoek

Fort Benoorden Spaarndam

Beek & Kooiman Cultuurhistorie

Bureau M&DM

Cultuurhistorisch Vooronderzoek

Fort Benoorden Spaarndam

Beek & Kooiman Cultuurhistorie

Bureau M&DM

in opdracht van Recreatieschap Spaarnwoude

Amsterdam
september 2007

Inhoud

- 1 Inleiding
  - 2 Ontstaan en ontwikkeling fort en omgeving
    - 2.1 De Positie bij Spaarndam en het Fort benoorden Spaarndam
    - 2.2 Het munitiecomplex
  - 3 Inventarisatie en beschrijving Fort benoorden Spaarndam
    - 3.1 Opzet
    - 3.2 Positie bij Spaarndam, incl. munitiecomplex
    - 3.3 Fort benoorden Spaarndam: forteiland met omringende gracht
    - 3.4 Smalspoorbaan, lossteiger en gemetselde hekpijlers, toegangsbrug en -hekken, fundamenteen voormalige genieloods
    - 3.5 Bebouwing op het forteiland, exterieur en interieur
      - 3.5.1 Aanwezige gebouwen
      - 3.5.2 Hoofdgebouw, poterne en frontgebouw
      - 3.5.3 Detaillering en inrichtingselementen
  - 4 De muurschilderingen
    - 4.1 Soorten schilderingen en datering
    - 4.2 Voorlopig inventarisatie afbeeldingen
  - 5 Munitiecomplex
    - 5.1 Terrein
    - 5.2 Gebouwen
  - 6 Waardering
    - 6.1 Positie bij Spaarndam
    - 6.2 Fort benoorden Spaarndam en directe omgeving
    - 6.3 Muurschilderingen
    - 6.4 Munitiecomplex
  - 7 Restauratiebehoefte
    - 7.1 Inleiding
    - 7.2 Forteiland met omringende gracht
    - 7.3 Smalspoorbaan, lossteiger en gemetselde hekpijlers, toegangsbrug, hekken, fundamenteen voormalige genieloods
    - 7.4 Bebouwing op het forteiland, exterieur en interieur
    - 7.5 Muurschilderingen
  - 8 Aanbevelingen
  - 9 Literatuur
- Bijlage 1
Onderdelen van het fortcomplex behorend tot het Provinciaal Monument
- Bijlage 2
Restauratie- en conserveringsprioriteit Fort benoorden Spaarndam
- Bijlage 3
Referentiebeelden Fort bezuiden Spaarndam
- Colofon

1 Inleiding

Aanleiding en doel

Per brief van 14 juni 2007 heeft het Recreatieschap Spaarnwoude aan Beek & Kooiman Cultuurhistorie opdracht gegeven een onderzoek te doen naar de cultuurhistorische waarden van Fort Benoorden Spaarndam.

Het fortcomplex is aangewezen als Provinciaal Monument en als zodanig in 1990 beschreven (ongewijzigde herdruk in 1998). In deze zogenoemde redengevende omschrijving zijn de waarden van het complex aangegeven. In het kader van de huidige opdracht is een update/veldcontrole van de redengevende omschrijving uitgevoerd. Daaruit blijkt dat het fort sinds begin jaren '90 weinig wijzigingen heeft ondergaan. Wel is nu de beschrijving aangevuld met een interieurbeschrijving, die tot nog toe ontbrak omdat het fort in 1990 niet toegankelijk was. Op verzoek van de opdrachtgever is hierbij bijzondere aandacht besteed aan de in het fort aanwezige muurschilderingen. Bovendien wordt nu ook het nabij het fort gelegen munitiecomplex (gebouwd in 1955) in de beschrijving en de waardebeoordeling opgenomen.

De aanleiding voor de opdracht ligt in de voorgenomen herontwikkeling van het fort, met inbegrip van het terrein van het v.m. munitiecomplex, in toeristisch-recreatieve richting.

Opzet van het rapport

Omdat het Fort benoorden Spaarndam een belangrijk onderdeel is van de Positie bij Spaarndam, bevat deze rapportage daarvan een korte beschrijving. De bestaande redengevende omschrijving van het fort is samengevat en waar nodig aangevuld met informatie uit de veldcontrole. Beschrijvingen van het interieur van het fort, inclusief de muurschilderingen, en van

het munitiecomplex zijn daaraan toegevoegd. Omdat het munitiedepot en de muurschilderingen niet eerder aan beoordeling onderworpen zijn geweest en het depot niet onder de bescherming van de monumentenwet valt, is hier meer uitvoerig op ingegaan.

De samengevatte delen afkomstig uit de redengevende omschrijving uit 1990 zijn in grijs weergegeven. Daarbij zijn enkele ondergeschikte correcties en wijzigingen in de tekst van 1990 aangebracht.

Van de verschillende onderdelen wordt kort een waardering gegeven, voortbouwend op wat daarover al voor Provinciale Monumentenlijst is geschreven. Ook voor de waardering geldt dat niet eerder beoordeelde elementen uit het complex meer met redenen omkleed zijn.

Ten slotte wordt nader ingegaan op de restauratiebehoefte van (onderdelen van) het complex, afgezet tegen de ontwikkelingsrichting en functiewijzigingen waaraan wordt gedacht en volgen aanbevelingen voor de toekomst. Hierbij wordt veelvuldig gerefereerd aan de voorbeeldige restauratie van Fort bezuiden Spaarndam, dat in de jaren 1996-1997 voor nieuwe gebruikers is ingericht.

De bovengenoemde veldcontrole heeft plaatsgehad op 4 juli 2007. Daarbij was ook de heer J. de Vries, voorzitter van de Stichting Krayenhoff, aanwezig. We hebben dankbaar gebruik gemaakt van door hem gegeven mondelinge informatie. Tenslotte: in Fort benoorden Spaarndam is geen elektrisch licht aanwezig, vandaar dat niet alle details optimaal konden worden meegenomen in het onderzoek.

2 Ontstaan en ontwikkeling fort en omgeving

2.1 De Positie bij Spaarndam en het Fort benoorden Spaarndam

Het Fort benoorden Spaarndam maakt deel uit van de voormalige Stelling van Amsterdam, de kringstelling van permanente verdedigingswerken rond de hoofdstad, die werd aangelegd tussen 1880 en 1918.

Omdat het westelijk front een geringe inundatiebreedte had, werd de stelling hier van extra verdedigingswerken voorzien, waarvan de belangrijkste werden ondergebracht in de zogenaamde Positie bij Spaarndam. Deze was met name bedoeld ter verdediging van de strategische spui-, schut- en inundatiesluizen in Spaarndam.

De verdedigingswerken van de Positie, twee forten en een verbindende liniewal, aangelegd tussen 1882 en 1903, kregen in de periode 1916-1919 een aanzienlijke uitbreiding met een vóórstelling (zie verder 3.2).

Het Fort Benoorden Spaarndam, het grootste van de twee forten, werd aangelegd tussen 1885 en 1901.

De taak van het fort lag vooral in het afsluiten van het acces (niet inundeerbaar gebied) dat werd gevormd door de Slaperdijk, de toegangsweg naar Spaarndam. Daarnaast speelde het fort een rol bij de feitelijke inundatie. Vanuit Zijkanaal B, ten oosten van het fort, kon de Velsbroekpolder (boven de Slaperdijk) onder water gezet worden. Een stoomgemaaltje pompte het water uit het kanaal naar de watergang achter de dijk langs het kanaal (Velserdijk). Via afsluitbare duikers kon het water naar de fortgracht geleid worden en vandaar via duikers aan de frontzijde en de noordelijke keelzijde naar de polder.

Het fort had een bezetting van tussen de 265 en 288 man. De bewapening bestond uit twee kanonnen aan de frontzijde, vier kanonnen aan de flankzijden (twee per flank), ondersteund door mitrailleur- en geweervuur.

De betonnen, bomvrije gebouwen op het forteiland verrezen tussen 1897 en 1901. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het complex door de Duitsers gebruikt, waardoor het toen niet is ontmanteld. In 1949 werd het fort in gebruik genomen als munitiemagazijn van de Koninklijke Marine (tot in de periode 1957-1970). In 1960 werd de Stelling van Amsterdam officieel opgeheven. Fort benoorden Spaarndam is daarna uiteindelijk geheel buiten gebruik gesteld.

Het fortcomplex is niet volledig bewaard gebleven: gesloopt zijn een troepenloods en een genieloods. Ook het stoomgemaaltje en een deel van de inlaatwerken zijn verdwenen.

2.2 Het munitiecomplex

De defensieve functie van Fort benoorden Spaarndam was direct na de Tweede Wereldoorlog feitelijk niet meer aan de orde. Het Ministerie van Defensie hield echter zeggenschap over terreinen en bouwwerken en liet in 1955 op het noordelijk deel van de voorstelling een munitiedepot aanleggen, een complex van opslaggebouwen aan een lineair padenpatroon in een bosachtige aanplant. Ook een aantal andere locaties binnen de Stelling werd benut voor dergelijke complexen (bijvoorbeeld Fort Velsen en Fort Uitermeer).

Vanwege de hoge vochtigheidsgraad werden de magazijnen al spoedig ongeschikt bevonden voor de opslag van munitie en kwamen zij ten dienste van geneeskundige en artillerie-eenheden. Het complex op de voorstelling omvatte bij de bouw veertig magazijnen van drie verschillende types en vier bijgebouwen, waarvan er twee (bureelgebouw en werkplaats) in 1990 zijn gesloopt.

Luchtfoto van de Positie bij Spaarndam met rechts boven Fort benoorden Spaarndam. Tegenover het fort ligt het bos met het munitiedepot. Midden onder: Fort bezuiden Spaarndam.

3 Inventarisatie en beschrijving Fort benoorden Spaarndam

3.1 Opzet

De inventarisatie en beschrijving van het Fort is uitgevoerd op verschillende schaalniveaus. Het eerste is dat van het voormalige defensie-landschap rond Fort benoorden Spaarndam: de Positie bij Spaarndam. Aan de orde komen de hoofdonderdelen: Fort benoorden Spaarndam, liniewal, Fort bezuiden Spaarndam en de voorstelling (3.2). Vervolgens wordt het Fort zelf beschreven; in 3.3. het forteiland met omringende gracht, in 3.4 de smalspoorbaan, lossteiger en gemetselde hekpijlers, toegangsbrug en -hekken, fundamenten voormalige genie- en troepenloodsen en in 3.5 in- en exterieur van de aanwezige bebouwing. Aan de muurschilderingen en het munitiecomplex zijn aparte hoofdstukken gewijd (hoofdstuk 4 en 5).

3.2 Positie bij Spaarndam

De Positie bestaat uit twee forten: het Fort benoorden Spaarndam en het Fort bezuiden Spaarndam, met een verbindende liniewal, een gemeenschapsweg daarachter en een frontgracht ervoor. Ten zuiden van het Fort benoorden Spaarndam werd in 1903 in de liniewal een nevenbatterij aangelegd (nu grotendeels met grond bedekt, wel herkenbaar). Een tweede nevenbatterij werd ten noorden van het Fort bezuiden Spaarndam gebouwd. Westelijk van de liniewal werd tijdens WO I de voorstelling aangelegd, bestaande uit bom- en scherfvrije onderkomens, ook met een (voorliggende) frontgracht

en liniewal. In de 'oude' liniewal werden eveneens onderkomens gebouwd. Toen de Eerste Wereldoorlog in 1918 was beëindigd heeft men er van af gezien de betonnen gebouwtjes van de voorstelling (verder) van een gronddekking te voorzien. Zijkanaal B, dat als inundatiekanaal fungeerde en de bijbehorende inundatiewerken maken ook deel uit van de Positie.

Het in de jaren vijftig aangelegde munitiecomplex is feitelijk over het noordelijk deel van de voorstelling heen gelegd (zie verder hoofdstuk 4). De bomvrije onderkomens zijn tussen de loodsen weliswaar gehandhaafd, maar door de vele toen nieuw gebouwde loodsen en de bommen is dit deel van de voorstelling zo goed als aan het oog onttrokken.

3.3 Fort benoorden Spaarndam: forteiland met omringende gracht

Bij aanvang van de werkzaamheden in 1885 was het de bedoeling een groter fort te bouwen dan het gerealiseerde huidige verdedigingswerk. De fortgracht is echter gedimensioneerd op het oorspronkelijke plan; daardoor is de gracht ten opzichte van het forteiland opvallend breed. Het symmetrisch aangelegde forteiland en de daarop gelegen, eveneens symmetrisch aangelegde fortgebouwen zijn door een brug over de fortgracht met het land verbonden. Een frontwal onder een laag profiel dekt het forteiland langs de flank- en frontoevers.

De brede fortgracht is intact; het zeer brede westelijke deel ligt tussen het forteiland en de munitieloodsen in. De fortgracht maakt integraal deel uit van het fortcomplex als geheel.

Aan de keelzijde van het fort zijn inundatiesluisjes aanwezig, bestaand uit een koker onder de liniewal, afsluitbaar met schotbalksleuven. De sluisjes liggen bij de toegangspoorten bij de huidige parkeerplaats en halverwege rechts van de toegangsweg.

Aan de westkant van de gracht is nog een inundatiesluisje: aanwezig ter hoogte van het munitiecomplex.

3.4 Smalspoorbaan, lossteiger en gemetselde hekpijlers, toegangsbrug en -hekken, fundamenten voormalige genieloods

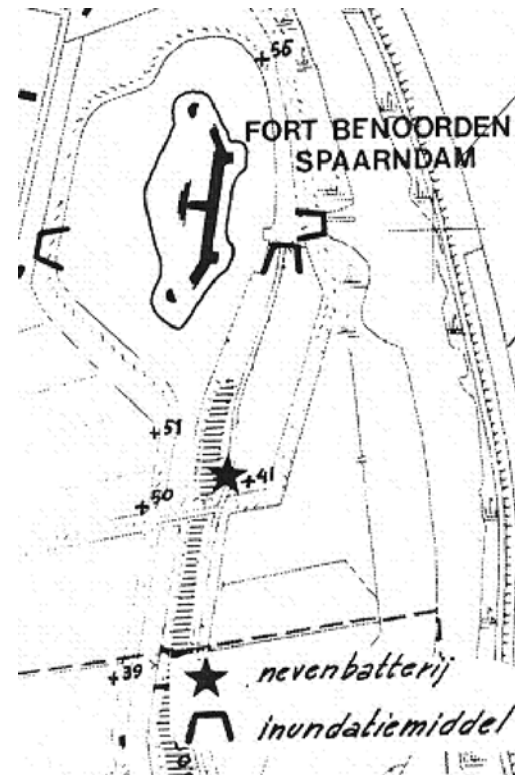
De smalspoorbaan is aangelegd tussen de lossteiger in Zijkanaal B en het fort. Het spoor diende bij de bouw voor de aanvoer van zand en bouw materiaal, daarna voor het vervoer van munitie e.d. Het baantje is gedeeltelijk bewaard gebleven. De reden daarvoor ligt waarschijnlijk in het gebruik na 1945, toen het fort en de voorstelling (munitiecomplex) als munitieopslag werden gebruikt.

Steiger en brug

Op de meeste forten van de Stelling van Amsterdam zijn de resten van de smalspoor-baantjes verdwenen. De rails tussen de

lossteiger en de toegangsbrug van het fort liggen er nog, overdekt door grond, evenals de naar rechts buigende rails aan de keelzijde van het fort. Dit deel van het tracé is wel goed zichtbaar. De rails die naar links bogen zijn verdwenen. Van de lossteiger zijn de geslagen palen nog aanwezig, het dek is verdwenen. De gemetselde hekpijlers aan weerszijden van het spoor zijn ook nog aanwezig. Dergelijke elementen zijn zeldzaam in de Stelling.

De toegangsbrug, die asymmetrisch ten opzichte van de hoofdingang ligt, bestaat uit betonnen jukken, met daarop stalen

liggers, een houten brugdek, een ijzeren toegangshek en een balustrade in hetzelfde materiaal. De brug vervangt in ieder geval op onderdelen een eerder exemplaar op dezelfde plaats. De brug verkeert in slechte staat, evenals de toegangshekken. De brug zal echter binnen afzienbare tijd vervangen worden door een kopie van de originele brug met poort (vergunningen zijn verleend en sloop en herbouw zullen naar verwachting weldra beginnen).

De fundamenten (betonnen poeren) van de genieloods (afgebrand 1924) zijn nog aanwezig in het weiland oostelijk van het forteiland.

3.5 Bebouwing op het forteiland, exterieur en interieur

3.5.1 Aanwezige gebouwen

Het samenstel van gebouwen van het Fort benoorden Spaarndam wordt gevormd door een bomvrij complex van een breed en ondiep hoofdgebouw, bestaande uit een poterne met links en rechts geknikte vleugels en aansluitend aan de poterne een voorgebouw.

Tegen het frontgebouw ligt aan de buitenzijde een metersdikke gronddekking, de dekking bovenop het gebouw is geheel verwijderd.

Twee hefkoepelgebouwen (bestemd voor de kanonnen aan de frontzijde) op de uiterste flankhoeken zijn door de Duitse bezetter opgeblazen vanwege het erin verwerkte, waardevolle staal; de brokstukken van de gebouwen liggen nog op het fortterrein. In 1940-1945 heeft de Duitse bezetter de zoeklicht- en de aggregaatreuse naast hoofd- en voorgebouw aangebracht. Zij

zijn gelijk van opzet: een rechthoekig, naar één zijde geopend onderkomen, opgetrokken uit gepleisterde baksteen. De zoeklichtremise heeft een betonnen hellingbaan naar het dak van het hoofdgebouw. Van de betonnen kokers bovenop deze ruimtes fungeerde de een als dek van de uitlaat van het aggregaat en de ander als stelplaats voor de bediener van het zoeklicht.

3.5.2 Hoofdgebouw, poterne en frontgebouw

Het hoofdgebouw is geconstrueerd uit (ongewapend) beton, gestort in onregelmatige lagen. Het langwerpige bouwwerk heeft een entreegang in het midden en aan weerskanten daarvan een reeks regelmatig gegroepede lokalen met een keelkazemat op de knikken en aan de buitenzijde op de uiteindes latrines. Alle ruimtes zijn via twee kanten te bereiken. In het verlengde van de gang liggen de poterne en de entree naar het frontgebouw, ook langwerpig, maar veel korter. In het frontgebouw is een centrale wachttruimte met ook hier aan weerszijden regelmatig gegroepede ruimtes.

In het hoofdgebouw zijn de lokalen overkluisd door betonnen segmentbooggewelven. De lokalen zijn onderling verbonden door over de volle breedte doorlopende doorgangen aan front- en keelzijde. Elke ruimte heeft aan de keelzijde een deur met bovenlicht en aan iedere zijde een venster.

Vanuit de centrale entreegang zijn – links bij binnentreden - de ruimtes voor de telegrafist, de wachtcommandant en de opslagruimte voor vaste brandstoffen bereikbaar en rechts de twee privaten van de ziekenzaal, de twee privaten van de (onder)officieren en de opslag van vloeibare brandstoffen.

In de vleugel ter rechter zijde van de entreegang liggen successievelijk de ziekenzaal, de ruimte voor de verpleger annex verbandkamer met gootsteen, de keuken die van de doorgang aan de frontzijde is afgescheiden en de kantine. De keukeninrichting is verwijderd. De andere lokalen dienden als verblijfsruimtes voor de soldaten. In de linkervleugel bevinden zich het lokaal voor de commandant, de administratie (ook met een houten vloer en door een houten wand met deuren en ramen van de doorlopende gang gescheiden), een eetzaal, een betegeld waslokaal en enkele andere lokalen.

De keelkazematten zijn ten opzichte van elkaar gespiegeld. Omdat voor het geschut op de rechterflank een hogere positie was vereist, werd hier de vloer enige treden verhoogd.

Tegenover de kazematten zijn de (kleinere) ruimtes waar het buskruit en de projectielen werden opgeslagen. Bijzonder in de betonnen afscheidingswand zijn de lampnissen met dik glas aan de binnenzijde en een luik aan de gangzijde. De luchttoevoer en -afvoer verliep via uitgespaarde gaten in het muurwerk.

In de latrinelokalen aan beide eindvleugels zijn beerputten en houten afscheidingen aangebracht.

Onder de lokalen 11, 22 en 33 bevinden zich waterkelders die gevoed werden door het regenwater, dat via het (inmiddels verwijderde) zand op de afwateringsvlakken op het dak, via druipkokers naar de reinwaterkelders werd geleid.

Deze hemelwaterafvoeren zijn in de muur van sommige ruimtes nog steeds toegankelijk via luikjes in de muur. Op het dak staat op ieder lokaal eveneens een schoorsteen, die tegelijkertijd dient als luchtafvoer.

De poterne heeft twee dubbele zijdeuren die toegang geven tot het terrein, en een kleinere deur naar het voorgebouw. Het frontgebouw heeft een grotere middenruimte en aan weerskanten daarvan vier lokalen voor (onder)officieren en de

wacht. De eerste ruimte links van de middenruimte heeft een uitkijk met een (stalen) observatiekoepel op het dak. Naderhand zijn in dit gedeelte enkele tussenmuren ingebouwd ten behoeve van gasopslag; voor hetzelfde doel is ook een deur dichtgemetseld.

Boven: frontgebouw met uitkijkkoepel. Onder: hoofdgebouw met ijzeren haken en beugels.

3.5.3 Detaillering en inrichtingselementen

Exterieur

Voor de detaillering paste men hardsteen toe (dorpels, neuten, deurafhangingen, klossen voor regenwaterafvoer, hoekstenen etcetera). Tegen de gevel is een aantal afvoerputten bevestigd, bedekt met hardstenen deksel of ijzeren rooster.

Buiten aan de keelzijde zijn opvallend veel lamphaken (enkele en dubbele) aanwezig, beugels voor leidingen en staalprofielen als bliksemafleider. Ook zijn hier beugels aangebracht voor uitklapbare ladders met scharnierophanging bovenaan. De ladders zelf zijn hier weg, maar de twee exemplaren tegen het voorgebouw aan zijn er nog. De ladders zijn uitklapbaar gemaakt om ruimte te creëren voor voorbijrijdend geschut of de wagons op het smalspoor.

Interieur

De pantserstalen raamluiken (met schietgaten) en deuren zijn compleet aanwezig. Ronde luchtdrukkeppen voor de ventilatieopeningen bevinden zich onder de vensters. Door het hele fort zijn in de plafonds lamphaken aangebracht en lampnissen in de muur gemaakt.

Binnen is veel hout toegepast, bijvoorbeeld voor sponningen, deuren, tussenwanden en de vloeren van de verblijfsruimten voor officieren en bureaupersoneel. De houten deuren zijn aan de buitenzijde uitgevoerd als paneeldeur, aan de binnenzijde met kraaldelen. De deuren zijn bruin geschilderd. De tussenwanden zijn in het hoofdgebouw aangebracht tussen de gang en de ruimtes met bijzondere functies (ziekenboeg, officieren etcetera).

Ook de latrines voor de manschappen zijn afgescheiden door middel van getimmerde tussenschotten.

De tussenwanden zijn opgebouwd uit getimmerde frames met kraaldelen en eenvoudige bewerkte stijlen. In de wanden zijn deuren en vensters aangebracht. Deuren (van de gang) en luiken kunnen zo naar binnen scharnieren dat ze in opengeklapte toestand wegvallen in de muur. De kastdeuren van de opslagruimte hangen aan een rails.

Dunne betonnen afscheidingswand met lampnissen. Rechts paneeldeuren.

In de meeste lokalen dragen de muren sporen van planken die er ooit gezeten hebben. De muren zijn net als het plafond gewit en voorzien van een donkergrijze lambrisering.

Het fortgebouw is buiten en binnen vrijwel geheel intact, compleet met detaillering, schilderwerk en muurschilderingen. Alleen de inrichting (keuken, materieel en meubilair) is grotendeels verwijderd.

Fotocollage interieurbeelden: rechtsboven de entreehal met aan weerszijden de ruimtes voor de telegrafist en de petroleumopslag en de deuren naar de verbindingsgangen. Rechtsonder de ladder naar de uitkijkkoepel. Geheel onder de deuren van de appèlplaats naar het frontgebouw en naar buiten.

4 De muurschilderingen

4.1 Soorten schilderingen en datering

Globaal kan een onderscheid worden gemaakt tussen de -georganiseerde - sjabloonschilderingen van rond de Eerste Wereldoorlog, en de individuele creaties van in het fort gelegeerde militairen. Het is overigens niet bekend of en in welke mate een officieel programma aan de sjabloonschilderingen ten grondslag lag.

De inventarisatie is vermoedelijk niet compleet, omdat mogelijk onder de latere afwerkklagen meer schilderingen bewaard zijn gebleven. De datering is moeilijk, omdat de sjabloonschilderingen gedurende een langere periode in zwang geweest kunnen zijn en omdat de individuele uitingen niet passen in een bepaalde kunststroming. De georganiseerde schilderingen zijn vermoedelijk niet in één korte tijdperiode gemaakt, maar in fases in globaal het eerste kwart van de twintigste eeuw. De oudste schilderingen betreffen gesjabloneerde, belerende spreuken in banderolles van rond 1900. Ook een datering in de Eerste Wereldoorlog is nog goed denkbaar (zie verder hieronder). Iedere spreuk heeft een andere banderol of cartouche. De Jugendstil typografie is duidelijk afwijkend van de meer standaard belettering in kapitalen van functieaanduidingen (LAMPNIS, ONDEROFFICIEREN, WASCHLOKAAL, cijfers van lokalen etcetera. Er is daarbij gebruik gemaakt van in ieder geval twee lettertypes). Vergelijkbare belerende spreuken zijn bijvoorbeeld ook bekend uit Fort Asperen, maar in een andere typografie. De teksten zijn op significante plaatsen aangebracht: aan weerszijden van de centrale toegang en op het eind van de middenas, in de

verblijfplaats van de wacht. De teksten zijn onbedoeld licht ironisch.

Zo staat links van de ingang 'Geduld overwint alles' en 'In't voorleden ligt het heden, in het nu wat worden zal', (Willem Bilderdijk). De spreuk aan het eind van de as luidt: 'Beidt uw tijd. Duur uw uur', de tekst van Albert Verweij die ook op de Beurs van Berlage (1900) is aangebracht.

Spreuken in de centrale toegang.

Een andere plaats voor een vermanende spreuk is de ziekenboeg, waar in oorlogssituaties rekening gehouden diende te worden met zwaar gewonde patiënten. Hier was een tekst van de arts Hippocrates te lezen: 'Het leven is kort, de kunst is lang, de gelegenheid is vluchtig, de ondervinding bedrieglijk, het oordeel moeilijk.'

De aansporingen en wijze uitspraken in de centrale gang refereren aan de 'ledigheid' in vreedestijd, waarbij echter de paraatheid niet mocht verminderen. Het is daarom goed denkbaar dat de spreuken zijn aangebracht in 1914 en volgende jaren toen, bij volledige bezetting, een mogelijke oorlog werd afgewacht. Waar veel mensen op elkaar gepakt zijn en weinig anders te doen hebben dan laarzen poetsen en exerceren, is het schilderen en tekenen een welkome afwisseling in de

eentonigheid van het soldatenbestaan. Bij een kleine bezetting kan volstaan worden met de reguliere onderhoudswerkzaamheden. Verder pleit voor de datering in de Eerste Wereldoorlog dat het gezien de bekende efficiency van het leger moeilijk is voor te stellen dat bij de standaardinrichting van de forten al rekening werd gehouden met decoratieve extra's. Behalve de spreuken vallen vermoedelijk ook de gesjabloneerde banden van repeterende motieven onder de georganiseerde bezigheid. Deze banden zijn te vinden in de voormalige kantine en andere gemeenschappelijke ruimtes, zoals de ziekenboeg en de keuken. In de kantine zijn het koffiepotten en -kopjes. Maar ook in ruimtes als de telegraafruimte en de noordelijke keelkazemat is sprake van lambriseringen en randversieringen. Ook deze schilderingen zijn mogelijk aangebracht ten tijde van de Eerste Wereldoorlog.

Sjabloonschilderingen in de kantine.

Van een andere categorie zijn de individuele decoratieve uitingen van de soldaten, die het 'Beidt uw tijd' ter harte namen. Hiervan is de datering minder eenduidig, omdat ook na de Eerste Wereldoorlog dienstplichtigen de tijd (en blijkbaar ook de toestemming) gevonden zullen hebben op deze wijze de tijd door te brengen.

In ieder geval tot in de Tweede Wereldoorlog zijn muurschilderingen aangebracht. De voorstellingen lijken soms rechtstreeks uit bladen als De Lach en Het Leven te komen:

knappe meisjes, van het soort waarmee soldaten buiten diensttijd een avondje wilden gaan stappen (gestifte mondjes en olijke hoedjes) en cartooneske tafereeltjes.

Van de eerste soort is bijvoorbeeld het dameshoofd met een Hollandse soldatenpet. Nota bene, ook aan weerszijden van de centrale banderol in de verblijfplaats voor de wacht, zijn types uit het uitgaansleven aangebracht. Van een andere orde is het portret van de Duitse admiraal Dönitz, waarvan aangenomen mag worden dat het door de Duitse bezetter is getekend.

Links boven: 'Beidt uw tijd'. De resultaten, de vrije kunst, verkeren in slechte staat van conservering.

Er is een directe relatie tussen de georganiseerde kunst en de meer individuele soldatenkunst. Aan de ene kant de veronderstelde ledigheid en aan de andere kant de aansporing de vele vrije tijd goed te benutten. Gezien de vele schilderingen bestond in het fort een klimaat waarin deze vrijetijdsbesteding (te

vergelijken met het beschilderen van rolluiken) niet alleen gedoogd, maar mogelijk ook gestimuleerd werd. Het bijzondere is dat binnen de ijzeren standaard van de fortificaties, kennelijk voldoende ruimte was voor een individuele decoratieve invulling. Deze gesanctioneerde graffiti is voornamelijk niet bekend uit andere bouwwerken. De aanwezige schilderijen in Fort bezuiden Spaarndam zijn bijvoorbeeld van geheel andere aard: in de kantine bevinden zich schilderijen naar 'oude meesters'. Boven de geschutsopeningen zijn gezichten van het voorliggende schootsveld aangebracht met insteltablets voor het geschut. Ook bij slecht zicht kon dan goed gericht worden. Over de oorspronkelijke kleurstelling van de werken in Fort benoorden Spaarndam is niets bekend. In Fort Spijkerboor zijn gele wanden met zwarte plinten blootgelegd. In Fort benoorden Spaarndam is op plaatsen onder het wit een blauwe laag te zien, maar onduidelijk is uit welk jaar deze is. De grijs-witte kleurstelling is van later datum.

4.2 Voorlopig inventarisatie afbeeldingen

Kleurstelling

- ▶ De gebruikte kleuren zijn voor beide groepen hetzelfde, donkere contouren (oker) en verder rood, groen, oranje en blauw (hemelsblauw, kobaltblauw, okergeel, licht en donkergrijs en steenrood). Andere kleuren zijn mogelijk vervaagd. Rondom het portret van Dönitz is een lichtblauwe onderlaag zichtbaar.

Spreuken

- ▶ Entree: 'Geduld overwint alles'; 'In't voorleden ligt het heden, in het nu wat worden zal'
- ▶ Verblijfplaats van de wacht: 'Beidt uw tijd, Duur uw uur'

- ▶ Ziekenboek: 'Het leven is kort, de kunst is lang, de gelegenheid is vluchtig, de ondervinding bedrieglijk, het oordeel moeilijk.'

Randversieringen

- ▶ Diverse plaatsen, sjabloon monochroom
- ▶ Kantine: koffiekopjes en -potten met tussenversieringen, sjabloon twee kleuren

Vrije kunst

- ▶ Verblijfplaats van de wacht, naast 'Beidt uw tijd, Duur uw uur' een dame en een kelner (?), tekening oker
- ▶ Overige ruimtes (niet aan de functie gebonden)

Portret mogelijk admiraal Karl Dönitz, tekening zwart

Twee vrouwenportretten in medaillons, met petjes, polychroom

Clown (vrouwelijke Pierrot), tekening zwart

Vrouwenkop met hoed, monogrammist C.K. (G.K.?), tekening zwart

Cartoon jongetje met hond en zak snoep, agent e.a. polychroom

Drie roddelende dames ('weder een goede reputatie naar de bliksem'), tekening zwart

5 Munitiecomplex

5.1 Terrein

Het terrein ligt ingeklemd tussen Fort benoorden Spaardam in het oosten en de liniewal van de voorstelling in het westen. Kenmerkend voor het terrein is de pragmatische inrichting bestaande uit parallelle verharde paden met omlopende dwarsverbindingen. Het padenpatroon is functioneel en gericht op het snel laden en lossen van de magazijnen, die om en om aan weerszijden zijn gesitueerd (dus niet tegenover elkaar). Het gaat in totaal om vier noord - zuid georiënteerde stroken, waarvan de middelste twee lang zijn, de oostelijke onderbroken wordt door de gracht van het fort en de westelijke kort is en slechts aan één zijde bebouwd.

Met de klok mee: bureelwerkplaats en de drie types magazijnen.

De dienstwoning, op een separaat kavel, is bij de ingang geplaatst, maar maakt geen deel uit van het gridpatroon. De bureelwerkplaats, parallel aan de eerste dwarsverbinding, tevens de entree, staat haaks op het gridpatroon. Bij de aanleg van het terrein werden snel groeiende bomen aangeplant, waardoor tegenwoordig sprake is van een dicht bebost stuk grond, dat met name aan de buitenranden nogal eenzijdig oogt. De staat van onderhoud van het groen is matig.

5.2 Gebouwen

De drie types magazijnen zijn sterk vergelijkbaar in materiaal en constructie. Alleen de inhoud varieert. De constructie bestaat uit gecementeerde gemetselde muren op een rechthoekige funderingsplaat onder een zadeldak, bestaande uit betonnen platen, gedragen door betonnen spanten. Het overkragende dak, voorzien van ontluchtungskappen, rust op betonnen consoles. De wanden zijn aan de binnenzijde vanaf de bredere plint bekleed met gestapelde platen.

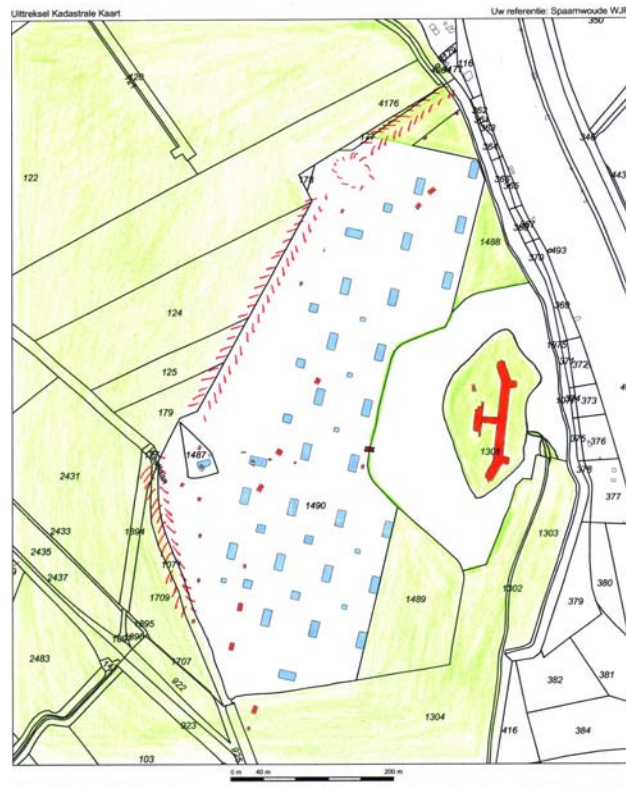
Het grootste type (A, 26 stuks) heeft vier paar hoge metalen deuren, het middelste type - op vierkante plattegrond (B, 8 stuks) twee paar - en het kleinste type (C, 6 stuks) één paar. Van dit type is de kap in dwarsrichting.

Het aantal deuren komt overeen met de beukmaat en het aantal ontluchtungskappen. De kleurstelling is grijs voor het beton en groen voor de deuren. De bureelwerkplaats volgt in massa het grootste type magazijn, maar is niet gecementeerd en voorzien van venster- en deuropeningen met ijzeren deuren en ramen, voorzien van keramische lekdorpeltegels en betonnen lateien. De roedeverdeling is staand.

Op de nok van de kap is een gemetselde schoorsteen. De dienstwoning is eveneens in (rode) baksteen gemetseld, op een rechthoekige plattegrond, met een kleine sprong, onder een zadeldak. Vensters en ramen zijn eenvoudig gedetailleerd. Van de munitiemagazijnen is een klein deel recentelijk van een golfplaten overkapping (over de oude) voorzien en in gebruik genomen als opslagplaats voor charitatieve instellingen. Daarbij is per magazijn een inrijdeur uitgebroken.

blauw het depot.

In rood de Stelling, in groen het inundatiegebied en in

6 Waardering

6.1 Positie bij Spaarndam

De Positie bij Spaarndam vormt binnen de Stelling van Amsterdam een uniek complex:

- a vanwege het complete beeld van ruim een eeuw ontwikkeling in de Nederlandse versterkingsbouw op één locatie;
- b door de complexe onderlinge samenhang die uniek is in Nederland en als totaal en in zijn samenstellende delen gaaf behouden is gebleven;
- c als verdedigingswerk op de van oudsher strategische plek bij de accessen (w.o. de Slaper- en de Velserdijk) en sluizen nabij Spaarndam.

6.2 Fort benoorden Spaarndam en directe omgeving

Het Fort Benoorden Spaarndam en omgeving is van architectuurhistorische waarde:

- a. als constituerend deel van het complex Positie bij Spaarndam, waarvoor bij de algemene beschrijving voor de Provinciale Monumenten (1990, ongewijzigde herdruk 1998) de redengeving is geformuleerd.
- b. als complex van gracht en forteiland met fortgebouwen, aardwerken, remises, inundatiesluisjes, smalspoorbaan, lossteiger, toegangshek en hekpijlers.
- c. zijnde een fort gebouwd volgens de principes van de eerste bouwfase van de Stelling van Amsterdam, met losse hefkoepels, ruim opgezet met breed vorgebouw, klimmende keelkazemat en geknikte vleugels.

- d. binnen de ontwikkeling van het beton en de (vroeg) toepassing ervan in de vestingbouw.
- e. vanwege de gaafheid van hoofdvorm en detaillering.
- f. vanwege de aanwezige detaillering en inrichtingselementen, die behalve deuren, ramen en luiken met schietgaten, druipkokers, tussenwanden, uitkijk met observatiekoepel in het bijzonder omvat waterreservoirs, lamphaken en -nissen en beugels, latrines, ijzeren trappen, de hekpijlers en de restanten van het smalspoor en de lossteiger. Laatstgenoemde elementen (resten smalspoor en lossteiger) zijn zeldzaam binnen de Stelling.

6.3 Muurschilderingen

Geen der muurschilderingen heeft grote kunstzinnige waarde. Maar het cultuurhistorisch belang ervan is onmiskenbaar. Vanuit het perspectief van het historisch interieur zijn de sjabloonschilderingen, de spreuken, maar ook de kleurige afwerklagen van de ruimtes een belangrijke informatiebron. In de geschreven bronnen is vrijwel niets bekend over de afwerklagen van het interieur in militaire bouwwerken. De heersende idee dat militaire bouwwerken ook van binnen standaard grauw en grijs waren kan door het blootleggen van deze schilderingen in ieder geval genuanceerd worden. Bovendien zijn de muurschilderingen een uniek tijdsdocument van het leven in een fort, onder dreiging van oorlog, dan wel in vreedstijd tussen de beide wereldoorlogen. De kennis over het gebruik en de beleving van de fortificaties is van wezenlijk belang.

De sjabloonschilderingen zijn binnen de Stelling niet uniek en ook vrije kunst komt voor in andere forten.

De gesigneerde schilderingen in Fort bezuiden Spaarndam (zie 4.1), getrouwe kopieën van schilderijen uit het Rijksmuseum, zoals de Sinterklaasavond van Jan Steen, zijn van duidelijk betere kwaliteit.

Daarnaast is het niet uitgesloten dat elders nog schilderingen worden blootgelegd. Op het moment echter zijn de schilderingen te beschouwen als zeldzaam en waardevol, wat in sterkere mate geldt voor de combinatie van de spreuken met de daaraan gegeven invulling door de dienstplichtigen.

Hieruit volgt dat de muurschilderingen van cultuurhistorisch belang zijn als:

- ▶ belangrijke materiële getuigenis van het dagelijks leven binnen de Stelling van Amsterdam in het algemeen en in Fort benoorden Spaarndam in het bijzonder, gedurende de bezetting in oorlogssituatie en in de interbellumperiode.
- ▶ aanvullende informatiedragers m.b.t. de interieurafwerking van (militaire) utiliteitsbouwwerken in de periode 1870-1940

Daarnaast vertegenwoordigen de muurschilderingen een zeldzaamheidswaarde.

6.4 Munitiecomplex

Bij het bepalen van de waardering van het munitiecomplex komt de vraag aan de orde in hoeverre het belang van de Stelling van Amsterdam het belang van latere militair-historische ontwikkelingen binnen ditzelfde gebied, na het opheffen van de Stelling, overstijgt. Het munitiecomplex is immers een aanzienlijke ingreep in de oudere structuur van de Stelling, die

de helderheid niet ten goede komt. Aan de andere kant kunnen ingrepen in de bestaande structuur een eigen historische meerwaarde vertegenwoordigen.

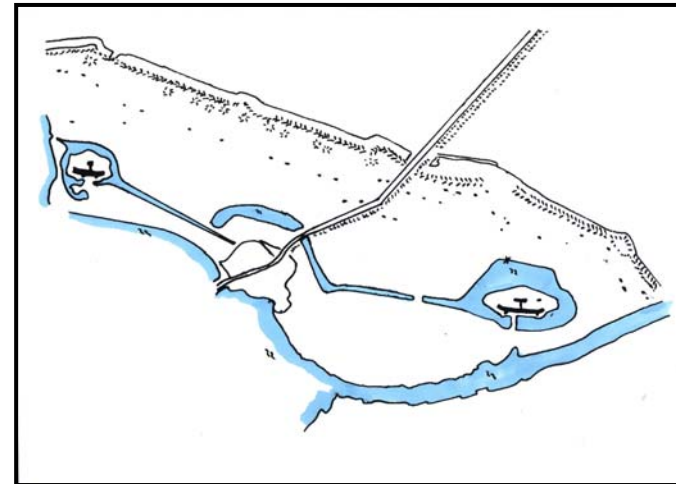
In dit geval sluit de overzichtelijkheid van de ene structuur echter het begrip van de andere constructie uit. Het terrein van het munitiedepot is als nieuwe structuur over de structuur van Stelling met voorstelling heen gelegd. De relatie tussen fort en voorstelling is niet meer wezenlijk beleefbaar. Hetzelfde geldt voor het schootsveld en het inundatieterrein. De opslagfunctie van het terrein, op zich een helder patroon, botst met de 'leesbaarheid' van het verdedigingsprincipe van de waterlinie. Ook het hoog opgaande groen is tegenstrijdig aan de principes van de Stelling en bovendien niet karakteristiek voor het polderlandschap.

Gezien de vele andere bedreigingen van de Stelling als geheel door nieuwe infrastructuur en door de druk van uitbreidende stedelijke bebouwing is een afweging van belangen des te meer van belang. Daarbij speelt mee dat bij de belangenafweging de Nederlandse staat zich in ieder geval verplicht heeft gesteld het UNESCO-erfgoed te respecteren. De Stelling is om de volgende reden geplaatst op de werelderfgoedlijst: The Committee decided to inscribe the nominated property on the basis of cultural criteria (ii), (iv) and (v) considering that the site is of outstanding universal value as it is an exceptional example of an extensive integrated defence system of the modern period which has survived intact and well conserved since it was created in the later 19th century. It is also notable for the unique way in which the Dutch genius for hydraulic engineering has been incorporated into the defences of the nation's capital city. Dat zijn in een notendop de belangrijkste waarden. Latere ontwikkelingen, die niets met het goed bewaarde verdedigingssysteem te maken hebben vallen daar niet onder. De opslag van munitie of andere goederen is wel militair, maar geen onderdeel van het waterlinie-systeem.

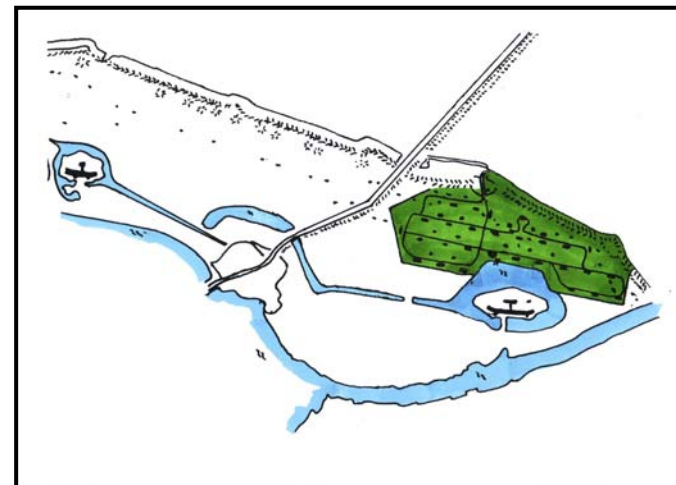
Aanpassingen in de loop der tijden, tot aan de opheffing behoren wel tot het systeem, omdat deze ten doel strekten de defensieve taken beter te kunnen vervullen. Met het opheffen van de Stelling als defensie-systeem is het monument als het ware gefixeerd in de laatste staat van functioneren. Binnen die laatste staat was bebouwing van de Stelling tussen de linies absoluut ondenkbaar. Vanuit het oogpunt van bescherming van het werelderfgoed vormt het opslagcomplex daarmee een inbreuk op de belangrijkste waarden van de Stelling. Overigens geldt dit alle eventuele toekomstige bebouwing. Het is niet gezegd dat niets mogelijk is, maar naarmate bebouwing en hoog opgaand groen meer ruimte innemen, is er minder samenhang binnen de Stelling.

Vanuit de belangenweging tussen Stelling en depot ligt het zwaartepunt dus bij de Stelling.

Echter het depot dient ook op de intrinsieke kwaliteiten stedenbouwkundig en landschappelijk beoordeeld te worden. Deze zijn echter niet dusdanig dat sprake is van een bijzonder waardevol complex. Aanleg en aanplant, alsmede de bebouwing zijn puur functioneel en missen onderscheidende kenmerken, behalve de soberheid, eigen aan het Nederlandse leger. Echter, door het de beëindiging van de Koude Oorlog en andere globale ontwikkelingen zijn al diverse opslagterreinen geruimd. Dergelijke complexen uit deze periode zijn ondertussen zeldzaam geworden.

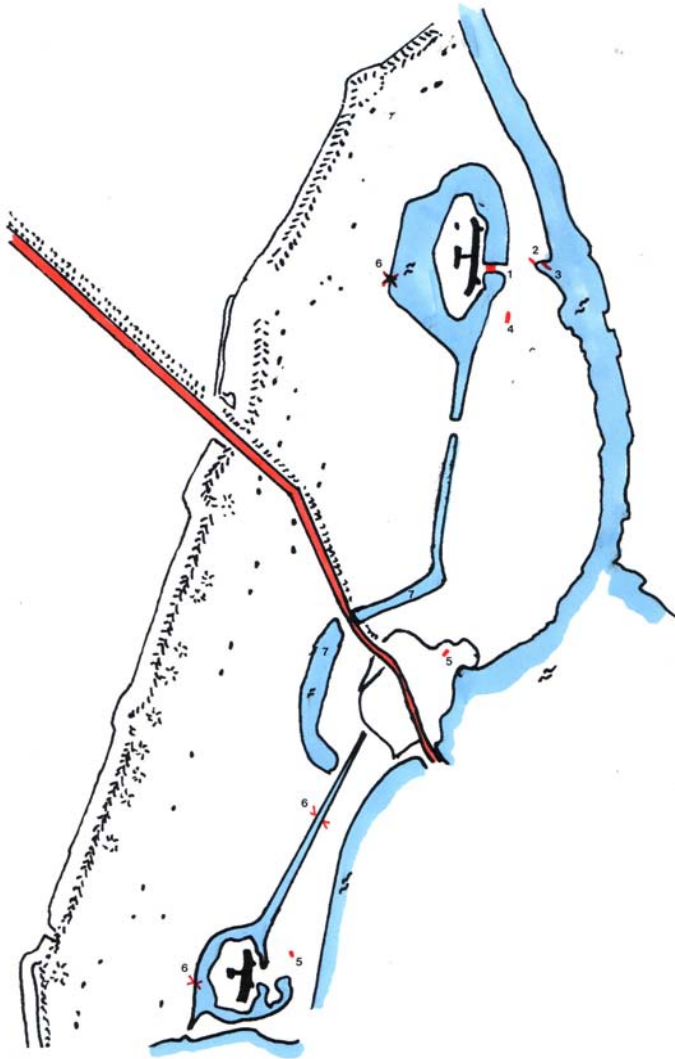

N →

N →

Positie bij Spaarndam voor en na de aanleg van het depot.

Legenda	
1	brug
2	Toegang terrein
3	Steigerpalen
4	Fundering (poeren) genieloods
5	Dienstwoningen
6	Inlaten
7	Stelling van Krayenhoff
	Weg naar Amsterdam
	Water

7 Restauratiebehoefte

7.1 Inleiding

Onderstaande beschrijving gaat uit van het duurzaam instandhouden van het bestaande fort, om verder verval te voorkomen en om hergebruik mogelijk te maken. Aangegeven wordt welke onderdelen prioriteit hebben.

Onderscheid moet worden gemaakt tussen restauratie enerzijds en onderhoud/conservatie anderzijds. Bij het laatstgenoemde gaat het om het herstellen van onder andere dakbedekkingen, goten en afvoeren alsmede het werk van de huisschilder en glazener. Restauratie betreft alle grove reparaties aan muren, gewelven, balken en kappen die het normale onderhoud te boven gaan. □ De scheidslijn tussen beide begrippen is soms moeilijk te trekken.

In Bijlage 2 is de restauratie- en conserveringsprioriteit per onderdeel in een schema weergegeven.

In het kader van hergebruik zijn verdere bouwkundige aanpassingen en ingrepen denkbaar. Voorop staat dat ingrepen in de constructie van het fort de herkenbare indeling van het type niet aantasten. Reversibele ingrepen, die relatief gemakkelijk weer ongedaan gemaakt kunnen worden, verdienen de voorkeur. Te denken valt aan houten wanden achterin de ruimtes, waardoor een aparte gang ontstaat en de ruimten onafhankelijker te gebruiken zijn. Uitzonderingen vanuit het behoudsperspectief zijn het aanbrengen van sanitaire en hygiënische voorzieningen binnen het bestaande muurwerk. Voor een passend hergebruik –en daarmee instandhouding op de langere termijn- zijn dergelijke voorzieningen onmisbaar.

Bij de aanpassingen aan het fort kan worden gebruik gemaakt van de ervaring opgedaan in andere forten, zoals Fort Spijkerboor en meer specifiek Fort bezuiden Spaarndam.

NB: voor alle ingrepen is een monumentenvergunning vereist, tenzij anders is vermeld.

7.2 Forteiland met omringende gracht

De brug is niet de oorspronkelijke brug, maar maakt integraal deel uit van de aanleg van het forteiland. De brug verkeert in zeer slechte staat, restauratie is niet meer aan de orde. Als vermeld in 3.4 wordt de brug binnenkort vervangen door een kopie van het originele exemplaar met poort (vergunningen zijn verleend).

De aanwezige inundatiesluisjes dienen zonodig hersteld te worden en beter zichtbaar gemaakt te worden.

7.3 Smalspoorbaan, lossteiger en gemetselde hekpijlers, toegangsbrug, hekken, fundamenten voormalige genieloods

De smalspoorbaan is binnen de Stelling een bijzonder element, dat voor zover nog aanwezig met voorrang zichtbaar gemaakt dient te worden. De ingreep valt onder onderhoud en behoeft geen monumentenvergunning.

De lossteiger valt onder de beschrijving van het complex. Op initiatief van de stichting Krayenhoff is overleg gevoerd met Rijkswaterstaat (RWS) en de Provincie. RWS zal de steiger in zijn oude glorie herstellen, inclusief de rails. Vooral als bij

hergebruik het kanaal een rol krijgt, is de steiger van groot belang. In dat geval is aanpak van het hekwerk een prioriteit.

De gemetselde hekpijlers en de fundamenten behoeven geen acute zorg.

7.4 Bebouwing op het forteiland, exterieur en interieur,

Conservering is gezien de staat van het muurwerk, de bijzondere afwerkklagen en het houtwerk tamelijk acuut. Daarbij dient het fort in ieder geval lekvrij (regenjas tegen inkomend vocht) te worden gemaakt. Verwarming en ventilatie zijn dan de volgende stappen, die naar verwachting effectief zullen werken.

Herstel van het dak heeft dus de hoogste prioriteit. Tegen inwatering is een nieuwe mastieklaag niet de goede oplossing. Krimp en uitzetting veroorzaken scheuren in het mastiek, waardoor opnieuw lekkage zal ontstaan. Als oplossing is te denken aan epdm-strips, een soort elastisch bitumen met een garantie van 30 jaar, zoals onlangs toegepast in Fort Nigtevecht. Het fort (van hetzelfde type als Fort benoorden Spaarndam) is nu droog na het herstel van het dak.¹

Fort bezuiden Spaarndam was voor de restauratie vochtiger dan Fort benoorden Spaarndam, maar is nu geheel droog (zelfs zodanig dat de archeologische dienst van Haarlem het voorgebouw gebruikt als opslag). In Fort bezuiden Spaarndam zijn rubberen matten aangebracht, met een bevestigende lijmlaag. Hierboven is een laag aarde gestort. De waterafvoeren zijn bij deze werkzaamheden hersteld. Met deze maatregel alleen zal het aanwezige vocht echter niet verdwijnen en ook de condens zal blijven terugkeren. Een oplossing voor de langere termijn is gelegen in gebruik (en verwarming) van het fort. In dat

geval dienen de volgende werken te worden uitgevoerd (met Fort bezuiden Spaarndam als referentiekader):

- ▶ het houtwerk van deuren, kozijnen, tussenwanden (separatiewanden), vloeren en overige dient waar nodig te worden hersteld, dan wel te worden vervangen door identieke materialen. Het ligt voor de hand om dit te doen als hergebruik in zicht is. Is het dak eenmaal gerepareerd, dan wordt verder verval gestopt.
- ▶ de ijzeren delen (luiken, deuren) dienen na uitneming te worden gestraald en gemenied. Dit herstel heeft hoge prioriteit omdat deze onderdelen niet door het dak worden beschermd. De staat ervan wordt steeds slechter.
- ▶ aan de buitengevel betonscheuren uitfrezen en aanhelen. De (lamp)haken en beugels en overige metalen elementen behandelen. Voor installaties kan gebruik worden gemaakt van de bestaande kanalen (waterleiding en -afvoer, luchtafvoer) en de bestaande lamphaken.
- ▶ nieuw aan te brengen installaties als elektriciteit, luchtbehandeling, vloerverwarming en/of cv, worden ingebracht met respect voor de bestaande constructie.
- ▶ voor op het eiland gelegen elementen als remises, hellingbaan en opstelafel ligt hergebruik niet voor de hand. Zij dienen te worden geconserveerd om verder verval te voorkomen.

¹ Volgens mededeling van de Stichting Herstelling, die het werk heeft uitgevoerd, bedroegen de materiaalkosten € 60.000,-.

Fotocollage Fort bezuiden Spaarndam. Scheurdichting, herstel en conservering aan het exterieur. Het houtwerk is binnen en buiten vervangen en geschilderd. Schilderwerk van de binnenmuren alleen indien gewenst.

7.5 Muurschilderingen

Gezien de cultuurhistorische belangen is een inventarisatie en documentatie van de schilderingen binnen de Stelling van Amsterdam (en in het verlengde daarvan de NHW) aan te bevelen. Voor zover sprake is van door vocht ernstig aangetaste schilderingen dient in eerste instantie te worden nagegaan in hoeverre conservering in situ gewenst is. Voor wat betreft Fort

benoorden Spaarndam geldt dat het cultuurhistorisch belang van de schilderingen afdoende is aangetoond.

Op dit moment zijn conserverende dan wel restauratieve maatregelen niet opportuun, vanwege de slechte klimatologische omstandigheden. Indien deze worden aangepast (verwarming, ventilatie, repareren van lekken) kan systematisch een begin worden gemaakt met conserverende maatregelen.

Bij de (gekleurde) lambriseringen en de sjabloonschilderingen valt per ruimte een reconstructie van de oorspronkelijke kleurstelling te prefereren boven een (kostbare) restauratie van de bewaarde delen. Een selectie van de individuele uitingen, voor zover mogelijk, dient behouden te worden. Restauratie, het aanvullen van gedeelten van de schildering, is daarbij, gelet op de geringe kunstzinnige waarde, niet aan te bevelen. Indien de restauratie niet verder komt dan de eerste fase (de regenjas), dan dienen in ieder geval conserverende maatregelen tegen condens te worden aangebracht, zoals het aanbrengen van gootjes en het fixeren van bedreigde schilderingen.

De volgorde van behandeling van de schilderingen is:

1	Documentatie
2	Conservering
3	Aanheling dan wel reconstructie van de sjabloonschilderingen en achtergronden
4	Indien van toepassing: restauratie toegespitst op geselecteerde bijzondere werken

Bij overschildering kan gebruik worden gemaakt van eenvoudig te verwijderen verf.

8 Aanbevelingen

In het document 'Uitgangspunten herontwikkeling Fort benoorden Spaarndam en munitiecomplex' is een aantal randvoorwaarden geformuleerd die bij herontwikkeling gelden. Vanuit cultuurhistorische optiek onderschrijven we deze randvoorwaarden en ook de bijbehorende kwalitatieve en kwantitatieve beschrijving van nieuwe functies en gebruiksmogelijkheden. Aanvullend volgen nog enkele aanbevelingen.

Positie bij Spaarndam

De Positie bij Spaarndam dient gezien te worden binnen het grotere geheel van de Stelling van Amsterdam. Binnen de Stelling is deze positie, bestaande uit de beide forten met voorstelling en inundatiewerken, een zeer bijzonder gegeven. De werking van de Stelling met forten, liniedijken en inundatiestelsel is hier uitstekend inzichtelijk te maken. Uiteraard is dat niet een zaak van het Recreatieschap alleen, maar ook van andere partijen, waaronder de provincie Noord-Holland. In het rapport Gebiedsaanpak Stelling van Amsterdam. Inspiratieboek (2006) is een inrichtingsvoorstel voor de Positie bij Spaarndam uitgewerkt (p. 59 e.a.). Het voorstel bevat o.a. het accentueren van het inundatiegebied door aanleg van rietland cq. een 'natte voet' langs de buitenrand van de liniedijk (tegelijk waterberging) en kap van het bos op het munitiecomplex. Bij verdere uitwerking en planvorming verdient het aanbeveling de cultuurhistorische onderbouwing aan te scherpen. Daardoor komt exact in beeld om welke objecten/onderdelen (van groot tot klein) het gaat en welke rol die in onderlinge samenhang in een nieuwe inrichting kunnen spelen.

Munitiecomplex

Het munitiecomplex maakt geen deel uit van de Positie bij Spaarndam. Ten aanzien van het munitiecomplex gelden twee overwegingen:

- bij restauratie van historische landschappen en landschapselementen is het vanuit cultuurhistorische optiek in principe niet aan de orde bepaalde tijdslagen geheel uit te wissen. De ontwikkelingsgeschiedenis wordt daardoor onleesbaar;
- het belang van de Positie bij Spaarndam als deel van het werelderfgoed prevaleert boven het belang van het munitiecomplex (zie 6.4). Daar komt bij dat het inzicht in de werking van de Positie wordt geschaad door het complex.

Op grond van deze overwegingen is het aan te bevelen het munitiecomplex grotendeels, maar niet geheel, te verwijderen. Daar bij is het van belang de paar te handhaven opslagloodsen te clusteren aan de noord- of zuidkant van het terrein (uit het midden van het schootsveld).

De opgaande beplanting in het schootsveld dient vanuit cultuurhistorische optiek grotendeels verwijderd te worden. O.i. prevaleren hier de unieke cultuurhistorische waarden (werelderfgoed) boven evt. vervangbare ecologische waarden. Wel kunnen enkele waardevolle bomen, vrijstaand of een paar groepjes, gespaard worden.

In aansluiting hierop: vanuit cultuurhistorische optiek is het uitgesloten op het terrein van de voorstelling permanente nieuwbouw te realiseren.

Overige aspecten

Het Fort benoorden Spaarndam wint aan helderheid door alle elementen in de planvorming te betrekken. Het eiland met de

brug, de rails, het fort met bijgebouwen, de inundatiesluisjes, de aanlegsteiger, hekwerken en de fundering van de voormalige genie- en troepenloods behoren nadrukkelijk tot het complex. Waar nodig restaureren, in elk geval consolideren en waar mogelijk (beter) zichtbaar en beleefbaar maken.

Functieverandering zal bestemmingswijziging met zich mee zal brengen. Ook indien gekozen wordt voor toeristische doeleinden dient het bestemmingsplan gewijzigd te worden. Hier moet vooraf rekening mee gehouden worden.

NB: per 1 januari 2008 wordt de WABO (Wet algemene bepalingen omgevingsrecht) van kracht. Helpdesk:
<http://omgevingsvergunning.vrom.nl/index.cfm/t/Helpdesk/vid/97CF02C6-3FFA-497D-97F2EC97D0017B3B>

Voor meer informatie over de praktijk van herstelwerkzaamheden aan forten verdient het aanbeveling contact op te nemen met de Stichting Herstelling (www.herstelling.nl). Deze stichting biedt werkervaringsplaatsen voor jongeren op forten van de Stelling van Amsterdam. Op die manier zijn bijvoorbeeld de forten Abcoude, Nigtevecht en Spijkerboor hersteld. Herstelling heeft twee voorwaarden:

- materiaal is voor rekening van de opdrachtgever, gereedschap, steigers etc. heeft Herstelling zelf,
- Herstelling geeft geen datum van oplevering.

9 Literatuur

Beschrijving van Provinciale Monumenten Noord-Holland, de Stelling van Amsterdam, positie bij Spaarndam: gemeenten Velsen (11) en Haarlem (12). Haarlem 1990, ongewijzigde herdruk, 1998 (uitg. Provinciaal Bestuur van Noord-Holland).

Bolhuis, P. van en P. Vrijlandt, Waterlijn, Ideeën voor de toekomst van de Stelling van Amsterdam en de Nieuwe Hollandse Waterlinie, Wageningen 1993.

Brand, H. en J. Brand, De Hollandse Waterlinie, Utrecht/Antwerpen 1986.

Gebiedsaanpak Stelling van Amsterdam. Inspiratieboek. Een rapport van de provincie Noord-Holland, Programmabureau Stelling van Amsterdam. Utrecht 2006.

Kant, P., P. Saal en R. Schimmel, De Stelling van Amsterdam: vestingwerken rond de hoofdstad 1880-1920. Beetsterzwaag 1988.

Ontwerphandreiking Grebbelinie. Conceptversie augustus 2007. H+N+S Landschapsarchitecten i.s.m. Beek & Kooiman Cultuurhistorie en Jos Rademakers Ecologie en Ontwikkeling. Utrecht 2007.

Provinciale planologische dienst van Noord-Holland, Studiebericht 17, de cultuurhistorische betekenis van forten, Haarlem 1986.

Schimmel, R., Fortenroutes langs de vuurlijn. Fietsen in het schootveld van de Stelling van Amsterdam. Amsterdam 2003.

Vesters, P. (red.), De stelling van Amsterdam, harnas voor de hoofdstad. Utrecht 2003.

www.stelling-amsterdam.nl

Bijlage 1

Onderdelen van het fortcomplex behorend tot het Provinciaal Monument

Uit: Beschrijving van Provinciale Monumenten Noord-Holland, de Stelling van Amsterdam, positie bij Spaarndam: gemeenten Velsen (11) en Haarlem (12). Haarlem 1990, ongewijzigde herdruk, 1998 (uitg. Provinciaal Bestuur van Noord-Holland).

Alle in bovenstaande publicatie, zowel onder 'Beschrijving van het Monument' als onder 'Redengevende omschrijving', voorkomende onderdelen van het Fort benoorden Spaarndam en directe omgeving vallen onder de monumentenbescherming.

De onderdelen van het Fort benoorden Spaarndam zijn:

- forteiland met fortgebouwen: hoofdgebouw/keelkazematten/voorgebouw
- fortgracht met glacis
- aardwerken
- smalspoorbaan
- lossteiger
- toegangshek
- hefkoepelgebouwen
- frontwal
- zoeklichtremises+hellingbaan
- frontdekking met opsteltafels
- terreplein
- lossteiger in Zijkanaal B
- inlaatduikers A,B en C bij rechtervleugelwerk
- fundamente van de loods
- liniewal bewesten Spaarndam

De onderdelen in de buurt van het Fort benoorden Spaarndam zijn:

- inundatiekade langs frontgracht van de liniewal
- inlaatduiker in Gruiterspolder
- voorstelling bij Spaarndam
- inundatiekanaal door de voorstelling
- drievoudige grensaanduiding bij de nevenbatterij ten zuiden van het fort

Alle bovenstaande onderdelen zijn aanwezig.

Bijlage 2

Restauratie- en conserveringsprioriteit Fort benoorden Spaarndam

Zeer hoog	Hoog	Bij hergebruik	Conserverend	Facultatief
Dak				
	Muurwerk			
		Houtwerk		
	IJzerwerk			
	Smalspoor			
		Schilderingen sjablonen		
			Schilderingen privé	
			Remises en hellingbaan	
			Opstelafels	
	Brug			
		Hekwerk		
		Lossteiger		

Toelichting (zie meer uitgebreid: hoofdstuk 7)

De zeer hoge prioriteit van het dak spreekt vanzelf. Als het inkomend vocht gestopt wordt, vermindert ook het verval van het interieur. Muurwerk, ijzerwerk, brug en smalspoor worden niet beschermd door het dak, behoren tot de essentie van het fort en zijn in slechte staat. Het houtwerk, het hek en de steiger kunnen, indien niet meer te restaureren, opnieuw gemaakt worden (de steiger zal door Rijkswaterstaat vervangen worden).

Bijlage 3

Referentiebeelden Fort bezuiden Spaarndam

Linker foto-blok boven: beschilderd houtwerk tegen een onbehandelde droge achtergrond. Rechtsonder: kazemat met gestraalde wanden. Linksonder een kazemat met gesausde wanden.

Rechter foto-blok: links een verblijfsruimte met vloerverwarming. Rechtsboven gesausde muren, met uitzondering van de kast. Rechtsonder: geheel gesausd met een zwart geschilderde leidingpijp (ophanging verlichting).

Colofon

Cultuurhistorisch Vooronderzoek
Fort Benoorden Spaarndam

Opdrachtgever: Recreatieschap Spaarnwoude
Tekst: Erik Mattie, Marijke Beek
Foto's: Erik Mattie, Marijke Beek, Joop de Vries
Redactie: Marinus Kooiman

Beek & Kooiman Cultuurhistorie
Tussen de Bogen 18
1013 JB Amsterdam

www.beekenkooiman.nl

M&DM
Architectuurhistorisch en stedenbouwkundig adviesbureau
Burgemeester Tellegenstraat 59 III
1973 KB Amsterdam

www.mdm-advies.nl

Met veel dank aan Joop de Vries, voorzitter van de Stichting
Krayenhoff

September 2007